

ІНТЕГРАТИВНА ХАРАКТЕРИСТИКА ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МАЙБУТНІХ ВИКЛАДАЧІВ ВИЩОЇ ШКОЛИ ЗАСОБАМИ ПРОФЕСІЙНОЇ ТОЛЕРАНТНОСТІ

У статті подано характеристику професійної діяльності майбутніх викладачів вищої школи, її критерії та компоненти.

Ключові слова: професійна діяльність, магістри, толерантність.

Підготовка магістрантів до викладацької діяльності потребує уточнення сутності і структури цієї діяльності, її найбільш суттєвих характеристик. У дослідженні за основу розуміння сутності викладацької діяльності прийнята її об'єктивна належність до сфери педагогічної як її різновиду. Викладацька діяльність як різновид педагогічної має структуру, в якій цілі пов'язані з навчанням і вихованням іншої людини; способи діяльності – з організацією цих процесів, а результати – з навченістю і вихованістю студентів відповідно обраної ними професії.

Визначення поняття "професійно-педагогічна діяльність" дає підстави розглядати викладацьку діяльність як соціально обумовлену форму суспільно корисної активності спеціального підготовленого фахівця, функція якої реалізується у трансляції наступному поколінню фахівців досвіду виконання діяльності в певній професійній сфері, відповідно до прийнятих соціальних норм і потреб суспільного виробництва. Відповідно до такого розуміння сутті викладацької діяльності виявлено, що закони, яким вона об'єктивно підкоряється у своєму розвитку, належать до сфери суспільних. Це дає підстави стверджувати, що особливості викладацької діяльності, як різновиду педагогічної, визначаються не психологічними та індивідуальними здібностями фахівця, що її здійснює, а актуальними потребами суспільства, на вимогу яких і заради задоволення в яких вона існує.

Зазначена позиція узгоджується з позицією вчених, які наголошують, що відмінності між педагогічною діяльністю викладача вищої школи й учителя початкової та середньої ланки освіти зумовлюються, з одного боку, цілями освіти як суспільного інституту, які принципово різні на рівні загальної, середньої професійної і вищої освіти. З другого боку, – змістом і способами організації навчального процесу, його кінцевими результатами. Отже, у загальному плані можна припустити, що на відміну від педагогічної діяльності вчителів загальноосвітньої школи, педагогічна діяльність викладача вищого навчального закладу має більший ступінь зумовленості вимогами професії, відповідно до якої здійснюється підготовка студентів; рівнем наукових уявлень щодо змісту, структури, способів діяльності фахівця в межах обраної студентами професії; рівнем актуальних можливостей студентів як суб'єктів навчального процесу та ступенем прояву їхньої індивідуальності.

Конкретизуючи зміст відмінностей, які характеризують професію педагога, ми виходили з того, що в суспільстві і науковій думці ХХ – ХХІ ст. об'єктивно й послідовно складаються нові погляди на сутність і процесуальні характеристики вищої освіти, підходи щодо розуміння її призначення і професійної діяльності викладачів. Все більше усвідомлюється, що для такої діяльності потрібно не тільки набуття практичного і методичного досвіду, а цілеспрямована і спеціалізована психолого-педагогічна підготовка до навчання студентів, доповнення її технічною складовою з використанням комп'ютера, з принциповою професійною орієнтацією на гуманістичні цінності.

Під терміном "підготовка магістрантів до викладацької діяльності" розуміємо цілеспрямоване навчання планування і організації навчального процесу у вищій школі, створенню його навчально-методичного забезпечення, опанування принципів і технологій взаємодії зі студентами, контролю якості здобутих результатів.

В обґрунтуванні змісту, теорії та практики підготовки магістрантів до професійної викладацької діяльності у вищих педагогічних навчальних закладах це завдання ускладнюються тим, що необхідно осмислити сутність та способи навчання цієї діяльності з позицій суспільних потреб не минулого і сьогодення, а найближчого майбутнього, тобто того часу, на який будуть орієнтуватись майбутні викладачі вищої школи, здійснюючи підготовку студентів як учителів майбутньої школи.

Загально визнано, що якість вищої освіти сьогодні багато в чому визначає успішність розвитку будь-якої сучасної держави. Револьюційні зміни техніки і сучасних технологій у всіх сферах суспільного виробництва забезпечуються інтелектуальними можливостями фахівців, підготовка яких набуває в суспільстві статусу стратегічного ресурсу і стає предметом конкуренції провідних держав світу. Інтелектуальний потенціал держави, суспільства стає прямим наслідком якості вищої професійної освіти, що зумовлює економічний і соціальний розвиток, економічну й політичну незалежність держави.

У працях філософів, суспільнознавців, соціологів наголошується, що сучасне постіндустріальне суспільство формується завдяки розвитку та інтеграції трьох елементів: освіти, досліджень, інновацій. У зв'язку з цим основне призначення і спрямованість функціонування вищої професійної освіти пов'язується з підготовкою нового покоління фахівців, здатних не просто відтворювати, а й генерувати нові знання, продуктивно використовуючи критично осмислений досвід минулого, результати наукових досліджень і практики сучасного виробництва.

Оволодіння методологією і способами виробництва знання визнається головною метою вищої професійної освіти. Проте її досягнення неможливо без докорінної зміни уявлень про сутність знання, механізми його створення, педагогічні засоби опанування. Для педагогів і освітян – це означає переосмислення старої ідеї знанневоцентризму з огляду на процес творення знання, а не його засвоєння, як то було звичним для освіти в минулі часи.

Суттєвий відбиток на змістові вищої освіти накладає тенденція неухильного зростання обсягу інформації та темпів її оновлення. Наприкінці ХХ століття йшлося про 5-7 років життєвого циклу інформації, сьогодні він вимірюється 1-2 роками і має тенденцію до ще більшого скорочення. За цих умов недостатньо вміння швидко засвоювати необхідні для професійної діяльності фахівця знання. Сучасному фахівцеві для продуктивної професійної діяльності необхідно вміти самостійно розшукувати, аналізувати й узагальнювати потрібну інформацію, формуючи власні знання.

У професійній діяльності викладача вищої школи прояв цієї тенденції висуває потребу постійного оновлення змісту тієї інформації, яку він пропонує для усвідомлення студентам. Її задоволення неможливо без того, щоби викладач сам володів умінням переробляти інформацію в особисті знання. Здатність швидко і конструктивно відмовлятися від старих поглядів і підходів, гнучко приймати нові і доцільно використовувати їх у змісті і способах власної педагогічної діяльності стає важливою характеристикою викладача вищої школи, запорукою ефективності його роботи зі студентами.

Відзначають, що в сучасних вищих навчальних закладах якісні характеристики професійної діяльності викладача, його освіченість і особистісні якості мають в очах студентів особливу значимість. При цьому вони посилаються на здавна відому й наукову обґрунтовану закономірність, що культура тих, кого навчають, їх моральний вигляд багато в чому є віддзеркаленням професійної культури й морального вигляду педагога, відносин, який він вибудовує й реалізує у взаємодії зі своїми учнями.

Характеризуючи особливості, специфіку діяльності викладача вищої школи педагогіки-теоретики і практики наполягають на тому, що зміна стратегічних цілей сучасної освіти, послідовна демократизація вищої школи, упровадження педагогіки партнерства, неухильно зростаючий інформаційний потік і зміна технологій навчання висувають завдання, до вирішення яких на студентській лаві не готують. Вища освіта, зорієнтована на особистісний розвиток студентів як суб'єктів певної діяльності, відводить особливу роль авторській позиції викладача, наявності в нього власної думки, позиції в тому предметі, який він викладає.

У контексті персоналізації вищої освіти, технологій підготовки майбутніх фахівців у вищій школі до професійної діяльності, особистість постає як людина (студент і викладач), що має свою життєву історію, інтегрована в певне культурне середовище; має властивості суб'єктності та індивідуальної самобутності, які реалізує у видах життєдіяльності, що вільно обираються. Така особистість постійно знаходиться в процесі саморозвитку, пошуку смислів і власної індивідуальності.

Змістовий бік персоналізації освітнього процесу у вищій школі визначає герменевтичний підхід. Він дозволяє розглядати зміст освіти у вищій школі з позиції діалогічної взаємодії студента й викладача. Цей підхід акцентує увагу на необхідності індивідуального прояснення, тлумачення, інтерпретації будь-якого факту звернення до знання й подальших дій з його переробки суб'єктом. У логіці такого підходу персоналізація постає як потреба, прагнення особистості до вироблення власного бачення й пояснення світу, його явищ і процесів у рамках певної культури і з позиції розуміння власного "Я" в цих межах за допомогою оволодіння знаково-символічними засобами пояснення дійсності.

Орієнтація вищої педагогічної освіти на гуманізацію та розвиток особистості висуває проблему вирощування й розвитку в майбутніх педагогів особистісного знання, культури його створення. Усвідомлене знання починає своє реальне існування з того моменту, коли воно: усвідомлюється як знання, і коли з ним починають працювати в рефлексивних процедурах; 2) представлене у свідомості індивіда, стає єдністю об'єктивного і суб'єктивного.

Розглядаючи особливості діяльності людини в суспільстві, в якому взаємодіють безліч культур, традицій і новацій, де відбувається постійна зміна життєвих ситуацій, нестабільність, непередбачуваність стає нормою буття, учені підкреслюють, що в цих умовах формування ідентичності, усвідомлення себе передбачає наявність в особистості особливої якості - толерантності, в якій інтегруються всі вияви ціннісних установок та орієнтацій.

Учені наголошують, що толерантність - це необхідна для сучасного педагога професійна якість, що виявляється в "усвідомленні себе гуманною особистістю, у здатності керувати своїми емоційними та вольовими проявами в проблемних ситуаціях суб'єкт-суб'єктивної взаємодії. Толерантність відображає гуманний тип ставлення до іншого (учня, студента), що характеризується прийняттям позиції й точки зору іншого, співпереживанням його емоційного стану, вербальної та невербальної підтримки суб'єкта комунікації.

На думку вчених, толерантність педагога виявляє його ставлення й рівень відповідальності за побудову та реалізацію діалогічних відносин з ключовими суб'єктами освітнього процесу виступає одним з ключових компонентів його професійної діяльності. Відсутність у педагога толерантності негативно впливає на особистісний розвиток його учнів, знижує ефективність професійної діяльності вчителя в цілому.

Слід зазначити, що в останні роки ХХ століття толерантність стала міжнародним терміном, який використовується для характеристики способів співіснування і взаємодії людей, що відрізняються один від одного за багатьма ознаками. Толерантність означає відмову від догматизму, від абсолютизації права на істину, повагу, прийняття і правильне розуміння багатого різноманіття культур світу, форм самовираження і способів прояву людської індивідуальності.

Важливим для розуміння сутності толерантності є твердження, що плюралізм у поглядах, цінностях і способах поведінки об'єктивно пов'язаний з природою людини та різноманіттям її стосунків з реальним світом. Толерантність характеризується як важлива характеристика життєвої позиції зрілої особистості, що має власні цінності та інтереси, готова при необхідності їх відстоювати й захищати, але одночасно здатна з повагою ставитися до позицій і цінностей інших людей при взаємодії й співробітництві.

Під професійною толерантністю розуміємо якість особистості викладача вищої школи, що передбачає виключення його претензії на одноосібне володіння істиною, визнання за студентами права на власну думку, вільне

самовизначення. Професійна толерантність майбутнього викладача вищої школи виступає інтегральною характеристикою, що визначає спрямованість і принципи взаємодії зі студентами, залученими до сфери його професійної діяльності, зумовлює їхній розвиток як суб'єктів навчального процесу. У контексті взаємодії викладача вищого навчального закладу і студентів вона забезпечує можливість активного опанування різноманітних способів пізнавальної діяльності, вільний і відкритий доступ до нової інформації, її пошуку і обговорення. Способом реалізації професійної толерантності в діяльності викладача вищої школи є принципи, на яких він свідомо вибудовує взаємодію зі студентами в процесі їхнього навчання, та технології, які він обирає для реалізації цих принципів.

Учені, розглядають толерантність як цінність соціокультурної системи, внутрішній стрижень соціально-психологічного буття. Це комплексний феномен, що виявляє ставлення людини до себе, власної діяльності й навколишнього світу. Натомість дослідники підкреслюють, що поза ставленням до іншої людини не існує толерантності як цінності. Толерантність як цінність виступає поведінковим орієнтиром, що визначає мету й сенс спрямованої соціальної активності особистості, її діяльності як соціального суб'єкта.

Феномен толерантності можна розглядатися з позицій різних підходів, але в цілому вони базуються на декількох спільних аспектах. Ці аспекти полягають у визнанні того, що: 1) толерантність не є механічним результатом дії внутрішніх або зовнішніх чинників, а наслідок свідомого, осмисленого й відповідального вибору людини, її власної позиції й активності, спрямованої на побудову певних відносин з тим світом людей, що її оточують; 2) за психологічним змістом толерантність не зводиться до окремої властивості або характеристики, а являє собою складний поліфункціональний і багатокomпонентний феномен, який має декілька базових вимірів. Ключовим виміром толерантності є особистісний, в якому вона проявляється у вигляді цінностей, сенсів і установок, що визначають поведінку й діяльність людини в соціумі; 3) загальною для всіх видів і форм толерантності є міжособистісна толерантність як особливий спосіб відносин, спілкування й взаємодії людини з іншими.

Толерантність – це інтегральна характеристика індивіда, що виявляє його здібність у проблемних і кризових ситуаціях активно взаємодіяти з зовнішнім середовищем. Метою такої взаємодії є успішність адаптації, врівноваження власного стану для розвитку позитивних взаємовідносин з довкіллям і власним "Я", неприпустимістю їх конфронтації. Толерантність насамперед когнітивний феномен, спрямований на позитивне сприйняття глобальних культурно-історичних форм людських відносин і особливостей окремих людей. Толерантність виявляється в налаштованості особистості на діалог, на рівноправне спілкування, на відмову від монопольного володіння істиною і поважного ставлення до права "іншого" мати свої власні думки і погляди. Толерантність є активною асиміляцією нового, тобто "чужого", під час якої певній трансформації піддається система поглядів і уявлень індивіда, і та інформація, яку він сприймає. Толерантність виявляє наявність в особистості позитивного образу культури іншого при збереженні позитивного ставлення до власної.

Узагальнення позицій вітчизняних і зарубіжних дослідників дозволяють виділити риси, що впливають на прояв толерантності в поведінці та діяльності особистості. До них відносяться:

- гуманність як увага і повага до самобутнього внутрішнього світу іншої людини, віра в її добрі наміри, людяність міжособистісних відносин, відмову від методів примусу і форм придушення гідності людини;
- рефлексивність, як глибоке знання особистістю власних особливостей, переваг та недоліків, їх відповідності до толерантного ставлення до оточуючих, світосприйняття у цілому;
- незалежність, упевненість у собі як наявність самоповаги і самодисципліни, неприйнятті насильницьких інструкцій і заборон, способів діяльності; як адекватна оцінка власних сил і здібностей, віра в можливість подолати перешкоди ненасильницькими засобами;
- відповідальність як прояв внутрішньої сили в ситуації прийняття рішення, його якісного виконання на основі варіативного підходу й системи особистих вимог;
- гнучкість, багатовимірний та ймовірнісний підхід як уміння приймати рішення в залежності від складу учасників подій і обставин, їх можливостей і інтересів і обставин, що склалися; відсутність категоричності суджень, здатність не судити інших;
- самовладання та емпатійність як співпереживання проблемам інших людей, емоційна оцінка подій; як володіння собою, управління емоціями, вчинками, незважаючи на ситуацію;
- почуття гумору як іронічне ставлення до безглузвих обставин, непродуманих дій, уміння посміятися над собою .

Сьогодні толерантність як готовність і здатність людини жити і конструктивно діяти у різноманітному і мінливому світі розглядається стратегічною метою сучасної освіти. Її досягнення неминуче вимагає особистісного підходу, бо основу толерантності складає самовизначення і особистісний вибір. Для педагогів вона стає особливою якістю, якої вони набувають не завдяки накопиченню професійних знань, умінь і навичок, оволодіння компетентностями, а власними зусиллями у виборі життєвих і професійних цінностей.

Професійна толерантність майбутніх викладачів вищої школи – це особлива форма особистого ставлення до цілей, завдань і змісту викладацької діяльності, способів її відтворення, що виявляється у демократизації взаємодії викладача і студентів як головних суб'єктів навчального процесу у вищій школі, використанні в його організації методик і педагогічних технологій, що забезпечують діалог зі студентами як рівноправними суб'єктами, відкритості до сприйняття і конструктивного використання усього нового, що стосується цілей, змісту та методів підготовки фахівців у вищій школі.

При визначенні структури професійної толерантності як інтегративної риси викладача вищої школи ми виходили з того, що феномен толерантності, описується когнітивним, емоційним і діяльним компонентами.

Основними проявами толерантності виступають:

1) демократичність як усталений принцип співпраці і взаємодії з іншими у вирішенні спільних проблем у різних соціокультурних ситуаціях і формах життєдіяльності; сталість моральних настанов особистості на паритетну взаємодію з людьми (доброзичливість, ввічливість, терплячість, відповідальність, самостійність);

2) емпатійність як природне джерело розуміння і прийняття того, що відбувається у внутрішньому світі іншої людини (сприйняття емоцій партнера, високий рівень співпереживання);

- мобільність як відсутність стереотипів, забобонів; здатність до зміни стратегії і тактики поведінки і діяльності з урахуванням обставин, що складаються (відсутність напруженості, тривожності, контактності, товариськості, уміння знайти вихід зі складної ситуації; автономність поведінки, динамізм).

Стосовно професійної діяльності викладача вищої школи дані компоненти, критерії та показники толерантності набувають конкретного й специфічного змісту, що зумовлюється специфікою предмета, цілями й способами вирішення завдань вищої освіти.

У нашому розумінні, когнітивний компонент професійної толерантності викладача вищої школи виявляється в його ставленні до розмаїття і ймовірного характеру змісту інформації, на базі якої складаються сучасні знання про предмет і засоби педагогічної діяльності, цілі, способи, форми і методи її опанування. Емоційний компонент – у готовності співпрацювати і взаємодіяти зі студентами різних потенційних можливостей, ціннісних життєвих і професійних орієнтацій, типів і рівнів розвитку мислення, загальної культури тощо. Діяльнісний компонент у професійній толерантності викладача вищої школи виявляється у здатності конструювати і здійснювати педагогічну діяльність з урахуванням своєрідності і різноманіття настав і можливостей студентів, постійного оновлення інформації, що необхідна для визначення змісту та способів їх навчання професійно-педагогічної діяльності, мінливості уявлень про найбільш доцільні і ефективні способи організації такого навчання.

ЛІТЕРАТУРА

1. *Багаутдинова Н.Г.* Высшая школа сегодня и завтра: пути преодоления кризиса / Н.Г. Баутдинова. – М.: Экономика, 2003. – 426 с.

2. *Валитова Р.Р.* Толерантность как этическая проблема: автореф. дисс. на соиск. уч. степени канд. филос. наук: спец. 09.00.05 "Этика" / Р. Валитова. – М., 1997. – 16 с.

3. *Грива О.А.* Соціально-педагогічні основи формування толерантності у дітей і молоді в умовах полікультурного середовища: [Монографія]. – К.: Вид. Парапан, 2005. – 228 с.

4. *Карпова Э.Э.* Категория качества в теории и практике подготовки учителя к профессиональной деятельности: автореф. на дисс. на соиск. ученой степени докт. пед. наук: спец. 13.00.01 "Теория и история педагогики" / Э.Э. Карпова. – М., 1994. – 32 с.

Подано до редакції 23.03.12
